

**ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՉԱՏՏՅԱՆ
(ՀՊՄՀ)**

**1882-1895 ԹԹ. ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԹՈՒՐԳԻԱՅՈՒՄ**

Թուրքական բանակի բարեփոխման անհրաժեշտությունը ի հայտ եկավ հատկապես 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմում Թուրքիայի պարտությունից հետո, որով բացահայտվեց թուրքական բանակի ողջ հետամնացությունը և վերջինիս սպայական կազմի կատարյալ անպատրաստականությունը, ժամանակի պահանջներին համապատասխան մարտեր վարելու անկարողությունը¹: Աբդուլ Համիդը, թեկուզ խուսափելով զանգվածային նորարարություններից, այնուամենայնիվ, գիտակցում էր, որ իրականացնելով բանակի արդիականացում՝ կկարողանա հետագայում պայքարել ոչ միայն երկրի ներսում ծագած ազգային ազատագրական շարժումների դեմ, այլև արտաքին պատերազմի դեպքում ջախջախիչ պարտություն չի կրի, ինչը կարող էր բխստորոշ լինել ինչպես իր գահի, այնպես էլ Օսմանյան կայսրության գոյատևման համար:

Թուրքական բանակի արդիականացման նպատակով գերմանական ռազմական առաքելության Թուրքիա մեկնելու բանակցությունները Բեռլինի և Ստամբուլի միջև սկսվեցին 1880 թ. մայիսին: Թուրքիայում գերմանական արտաքին գործերի լիազոր ներկայացուցիչ Պաուլ ֆոն Հացֆելդը (Paul Gustav Graf von Hatzfeldt) հանձնեց Օսոտո ֆոն Բիսմարկին Աբդուլ Համիդի պաշտոնական դիմումը՝ առաջարկելով թուրքական բանակի վերակազմակերպման համար գործուղել գերմանական սպաների²:

¹ Бобринков Г., Записки, СПб 1913, с. 165-169.

² Holborn H., Deutschland und die Türkei 1878-1890, S. 10. Հուլյորնը (Holborn H., Deutschland und die Türkei 1878-1890, Berlin 1926) բանակցությունների սկսման ամսաթիվը բաց է թողել և նշում է, որ այն սկսվել է 1880-ականների կեսերին: Ուստի մենք հիմնվում ենք ֆրանսիական փաստաթղթերում առկա տեղեկությունների վրա և փաստաթղթում նշվում է մայիս ամիսը, որը համընկնում է նաև Ռադովիցի հայտնած տեղեկության հետ: Վերջինս հայտնում է, որ Թուրքիա գերմանացի սպաներ ուղարկելու համար բանակցությունները սուլթանի հետ սկսվեցին մայիսի կեսերին: St 'u Holborn H., Aufzeichnungen und

Օ. Բիսմարկին անհրաժեշտ էր Թուրքիա ուղարկվող ռազմական առաքելության նպատակահարմարության հարցի հետ կապված համոզել Վիլհելմ 1-ին կայսրին: Կայսրը, որը միշտ ձգտում էր սերտ հարաբերություններ պահել Հռենցուլներին և Ռոմանովների միջև, դեմ էր կանցլերի հակառուսական գործունեությանը: Հատուկ զեկույցով Բիսմարկը ներկայացնում էր, թե ինչ նշանակություն կունենա Գերմանիայի համար Թուրքիա ուղարկվող գերմանական սպայական առաքելությունը: Կանցլերը ընդգծում էր, որ ամրապնդվելով Թուրքիայում, Գերմանիան նոր նախադրյալներ կստանա իր ազդեցությունը ուժեղացնելու տարածաշրջանում: Վերջինս շեշտում էր, որ Բոսֆորում գտնվող գերմանական սպաներն արժեքավոր իրազեկողներ կլինեն այնպիսի կարևոր դիվանագիտական իրադարձությունների կենտրոնից, ինչպիսին Ստամբուլն էր³:

1881թ. դեկտեմբերին Աբդուլ Համիդը հատուկ պատվիրակություն ուղարկեց Բեռլին, որը գլխավորում էին սուլթանի մտերիմ շրջապատի անձինք՝ Ալի Նիզամ փաշան և Ռաշիդ բեյը: Այս պատվիրակության նպատակն էր հասնել նրան, որ գերմանացի սպաները հատուկ պատվիրակության միջոցով ժամանեին Ստամբուլ⁴:

Աբդուլ Համիդին անհրաժեշտ էր վերականգնել բանակի մարտունակությունը, որը մարտերում կորցրել էր ողջ ռազմամթերքը և բարոյալքված էր կրած պարտություններից: Բացի այդ, բանակի արդիականացման և վերազինման հարցով Թուրքիայում, առանց արտաքին օժադակության պայմանների, կարող էին զբաղվել միայն մի քանի տարի անց, այն էլ այն դեպքում, եթե երկրի արտաքին և ներքին կյանքում բարդություններ չլինեին: Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ թուրքական ղեկավարությունը ի վիճակի չէր իրականացնել բանակի վերականգնման և բարեփոխման գործընթաց, ուստի վերջինիս պետք էր արտաքին միջամտություն՝ բանակը վերակազմակերպելու համար: Այն խիստ անհրաժեշտ էր երկրի ներքին կյանքում առկա խռովու-

Erinnerungenausdem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz, 2 Bde, Stuttgart, Berlin und Leipzig 1925, S. 221.

³ Holborn H., նշվ. աշխ., էջ 12, 228:

⁴ «Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete, 1871-1914». Sammlungen der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Bd. III, Berlin 1922, Doc. № 671, S. 403. Տե՛ս մանրամասն նշված փաստաթղթի տողատակում զետեղված տեղեկատվությունը:

թյունները կանխելու համար, քանի որ Աբդուլ Համիդի կառավարման տարիներին առկա էին մի շարք ժողովուրդների և ազգերի անհնազանդություններ ու կառավարական ուժերի դեմ զինված ազգային ազատագրական պայքար:

Բանակի վերակազմակերպման ձգձգումները պայմանավորված էին բանակի բարեփոխումների և վերազինման ուղիների փնտրտուքով, ինչպես նաև ռուս-թուրքական վերջին պատերազմում ջախջախվելուց հետո թուրքական ֆինանսների ճեղքվածքով: 1878 թ. պաշտպանության նախարար նշանակված Օսման փաշան դեմ էր բանակի արմատական վերափոխումներին: Այսպիսին էին Թուրքիայում զինված ուժերի վիճակը 1882 թ. գերմանական ռազմական առաքելության Ստամբուլ ժամանելու պահին⁵:

Թուրքական բանակի վերակազմակերպման գործում գերմանացի սպաներն իրենց գործունեության առաջին տարիներին՝ 1882-1884 թթ., հասան նկատելի հաջողությունների: Չնայած այդ ամենի, պրուսական բանակի օրինակով թուրքական բանակի վերափոխմանը կտրուկ դեմ արտահայտվեց պաշտպանության նախարար Օսման փաշան⁶:

Արդյունքում, Կյոլերի գլխավորած ռազմական առաքելության գրեթե բոլոր ծրագրերը, ընդհուպ մինչև նրա մահը, հաջողությամբ գործի դրվեցին: Գերմանացիներին այս ընթացքում հաջողվեց հասնել նրան, որ թուրքական բանակում մտցվեց հստակ զորակոչային տարիք և ավելացվեցին որոշ զորատեսակներ, դրանց հետ կապված գումարտակներ ստեղծվեցին: Հետագայում այդ ամենը զարգացվեց և ավելի ընդլայնվեց Կոլմար ֆոն դեր Գոլցի կողմից, որը ստանձնել էր Թուրքիայում գերմանական պատվիրակության ղեկավարի պարտականությունները:

Գերմանական գլխավոր շտաբի մայոր Կոլմար ֆոն դեր Գոլցը 1883 թ. կեսերին որպես Թուրքիայում գերմանական ռազմական առա-

⁵ Von H. A. (Albertall), Die türkische Wehrmacht, und die Armeen der Balkanstaaten: Bulgarien, Griechenland, Rumänien, Serbien und Montenegro, Wien, 1892, S. 10.

⁶ Գոլցի վկայությամբ Օսման փաշան հանուն բարեփոխումների դադարեցման մտադիր էր նաև գահընկեց անել նաև սուլթանին և այդ առումով նույնիսկ վճռական էր տրամադրված: Սակայն վերջինիս հետ մի քանի հանդիպումները մեղմեցին իրավիճակը: St' u C. Von der Goltz-Pascha, Denkwürdigkeiten, S.209.

քելության անդամ ժամանեց Ստամբուլ⁷: Թուրքիայում գտնվող ռազմական առաքելության կազմում Գոլցի ընդգրկումը միանգամայն կանխատեսված բնույթ էր կրում, որը թույլ է տալիս ավելորդ անգամ ընդգծել, թե գերմանական կառավարությունը ինչպիսի մեծ նշանակություն էր տալիս Թուրքիային⁸:

Ժամանելով Ստամբուլ՝ Գոլցը անմիջապես ձեռնամուխ եղավ թուրքական բանակի բարեփոխման գործընթացի իրականացմանը որպես գերմանական ռազմական առաքելության փաստացի ղեկավար: Նա կոչումով ցածր էր գնդապետ Կյոլներից, բայց, վերջինիս հաճախակի հիվանդանալու պատճառով, և հատկապես ռազմական գիտելիքների պակասը Գոլցի համեմատությամբ, թույլ չէր տալիս գնդապետին մրցակցության մեջ մտնել Գոլցի հետ: 1885 թ. նոյեմբերին՝ Կյոլների մահվանից հետո, Գոլցը պաշտոնապես ստանձնեց գերմանական ռազմական առաքելության ղեկավարությունը⁹:

Թուրքիայում գտնվելու առաջին երեք տարիների ընթացքում Գոլցը ձեռնամուխ եղավ մայրաքաղաքի ռազմական դպրոցների լիակատար վերափոխման գործընթացին: Կազմվեցին նոր ուսումնական ծրագրեր, գերմանական օրինակով հրատարակվեցին նոր դասագրքեր, վերացվեց մարմնական պատիժները, ներառվեց ֆիզիկական նախաՎարժանքը և կանոնավոր բուժզննությունը: Դպրոցում իրականացվում էր ներքին ծառայություն: Հստակ ուշադրություն էր հատկացվում գործնական պարապմունքներին՝ դաշտային ծառայությունը, կրակահաշտերում կրակային պատրաստությանը, որոնք նախկինում գրեթե

⁷ C. von der Goltz-Pascha, Denkwürdigkeiten, , Berlin, 1929, S.82; Տե՛ս C. Goltz-Pascha, Bilder aus der türkischen Armee, Militer-Wochenblatt, 1897, № 38, S. 1152. Արդեն 1880-ական թթ սկզբներին նա հայտնի էր որպես ռազմական պատմիչ: Նապոլեոնյան, 1870-1871թթ. ֆրանկո-պրուսական պատերազմի վերաբերյալ մի շարք աշխատությունները, հատկապես «Զինված ժողովուրդ» վերջին աշխատությունը հրատարակվել է 1883թ. և թարգմանվել անգլերեն ու ֆրանսերեն, իսկ 1886 թ.՝ ռուսերեն: Տե՛ս Гольц К., Вооруженный народ, СПб, 1886.

⁸ Ֆոն դեր Գոլցի տեսական և գաղափարական-քաղաքական ծրագրերը, ռազմական ոլորտի մտահաղացումները մանրամասն նկարագրված են Лешенский Л. М., Банкротство военной идеологии германских империалистов, М., 1951, с. 159-170.

⁹ Schmiterlów B., AusdemLeben des Generalfeldmarschalls Freiher von der Goltz-Pascha, Berlin und Leipzig, 1926, S. 109-110. C. von der Goltz-Pascha, նշվ. աշխ., S. 136.

չէին իրականացվում, ինչպես նաև աշխատավարձի սահմանմանը ողջ զինվորական անձնակազմի համար, որը լիովին նորույթ էր թուրքական բանակի համար¹⁰:

Գուլը իր բնագավառում կարողացավ ավելի լուրջ հաջողություններ արձանագրել, քան գերմանական ռազմական առաքելության որևէ այլ գործիչ: 1880-ական թթ. վերջերին թուրքական ռազմական դպրոցներում՝ հատկապես մայրաքաղաքային, ուսուցման իրականացման և ներքին կարգապահության մակարդակի աստիճանը գրեթե հասել էր կատարյալի: Բավականին ավելացավ ռազմական դպրոցներում սովորողների թվաքանակը¹¹:

Թուրքական բանակի վերակազմակերպման իրենց բազմաթիվ ծրագրերում գերմանացի սպաները համառորեն պնդում էին թուրքական բանակի վերազինման համատեղելիության մասին, որպեսզի նրա կազմում տարբեր համակարգերի և տրամաչափերի զինատեսակներ չլինեն¹²: Գերմանացի սպաները աստիճանաբար կարողացան թուրքական կառավարության և սուլթանին ներշնչել ռազմամթերքի խոշոր գնումները արտասահմանում իրականացնելու գաղափարը: 1885-1886 թթ. նրանք գերմանամետ Ալի-Սաիբ փաշայի օժանդակությամբ գերմանացի գործարաններին հանձնեցին այդ պատվերների ճնշող մեծամասնությունը¹³:

Գուլի առաջարկությամբ սուլթանը մեծ վեզիրի և ֆինանսների նախարարի գլխավորությամբ ստեղծեց հանձնաժողով, որը պետք է զբաղվեր զենքի ձեռք բերման համապատասխան միջոցների հայթայթմամբ¹⁴: Գերմանացի դիվանագետները և զինվորականները, արտաքին քաղաքական ճգնաժամը օգտագործելով, որը առաջացել էր Անգլիայի և Ռուսաստանի միջև Թուրքիայում ազդեցության գոտիների ամրապնդման համար, 1885 թ. կատարեցին առաջին պատվերները: Գերմանացի սպաները ձգտում էին նեղուցների և Ստամբուլ տանող ցա-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 114:

¹¹ Izzet-Pascha, Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet-Pascha, Leipzig, 1927, S. 96-97.

¹² C. von der Goltz-Pascha, նշվ. աշխ., էջ 125:

¹³ 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմում օսմանյան բանակի կրած պարտությունից հետո թուրքական բանակի ռազմամթերքի մեծ մասը ոչնչացվել էր և նրանք ստիպված էին այն վերստին ձեռք բերել: Այդ իսկ պատճառով, 1880-ական թթ. կեսերից սկսած թուրքական կառավարության զինամթերքի պատվերները անչափ մեծ էին: C. von der Goltz-Pascha, նշվ. աշխ., S. 125.

¹⁴ C. von der Goltz-Pascha, նշվ. աշխ., էջ 128:

մաքային ճանապարհների ամրապնդմանը: Միաժամանակ նրանք ջանքեր էին գործադրում Գերմանիային հանձնել նոր նավատորմի և հին նավահանգիստների վերազինման և արդիականացման պատվերները: Արդեն 1885 թ. գարնանը թուրքական կառավարությունը գերմանական Դանցիգ նավաշինական ընկերությանը մի քանի ականակիրների և 130 ինքնագնաց ականների պատվեր էր տվել¹⁵:

Գերմանական դեսպանատան և Գոլցի գլխավորած ռազմական առաքելության հետ երկարատև բանակցությունների արդյունքում 1885 թ. Կրուպպի ընկերության հետ դաշտային հրետանային, բուֆորյան և դարդանեյան նավատորմի սպառազինության, ինչպես նաև նոր զրահակիր «Համիդիե» նավի հրետանային սպառազինության վերաբերյալ պայմանագիր կնքվեց: Պատվերի ընդհանուր գումարը կազմում էր 14.5 մլն ֆրանկ: 2.5 մլն ֆրանկի չափով առաջին վճարումը, որը պետք է իրականացվեր մինչև 1885 թ. վերջը, կատարվելու էր թուրքական մաքսային եկամուտների հաշվին¹⁶: Բացի այդ, ավելի ուշ Կրուպպի ընկերությանը պատվիրվել էր նա 60 մորտիրա, որը կատարվել էր, ինչպես գրում էր Ստամբուլում ռուսական ռազմական գործակալ, գեներալ մայոր Ֆիլիպովը, գերմանացի սպաների կողմից թուրքական պաշտպանության նախարարությանը համոզելու շնորհիվ¹⁷:

Պատվերներից առավել խոշորը կատարվեց 1887 թ. սկզբին, երբ Ստամբուլ ժամանեց Մաուզեր ընկերության ներկայացուցիչ և Վյուրտեմբերգյան բանակային միավորման գլխավոր տնօրեն Լյովե Ալֆրեդ Կաուլլան: Թուրքական կառավարությունը Կաուլլայի հետ 500.000 հրացանի և 50.000 հեծելազորային կարաբինի մատակարարման պայմանագիր կնքեց¹⁸: Գերմանական ընկերություններին զենքի նման չափաքանակների պատվերները գերմանական դիվանագիտության և ֆոն դեր Գոլցի ռազմական առաքելության ակնհայտ ձեռքբերումներից էր, որով ամրապնդվում էին Գերմանիայի դիրքերը Բոսֆորում:

Պայմանները, որոնց հիման վրա կնքվել էին այդ պայմանագրերը, թուրքական կառավարության համար ծայրահեղ ծանր և անշահավետ էին: Ըստ երևույթին, գերմանական ռազմական ընկերությունների ներկայացուցիչների կողմից թուրքական պաշտպանության նախարարու-

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Menne B., Krupp. Deutschlands Kanonenkönig, Zürich, 1937, S. 154.

¹⁸ Holborn H., նշվ. աշխ., S. 79.

թյան և սուլթանական պալատական մի շարք բարձրաստիճան պաշտոնյաներին տրված 200.000 լիր կաշառքը ծառայեց իր նպատակին¹⁹:

Համաձայն պայմանագրի, թուրքական կառավարությունը պարտավորվեց 400.000 լիրի անհապաղ վճարում կատարել: Բայց դատարկված գանձարանից նման վճարում կատարելը Աբդուլ Համիդի համար չափազանց դժվար էր: Մաուզերին և Լյովեին այդչափ խոշոր գումարի վճարման անհրաժեշտությունը ստիպեց Աբդուլ Համիդին Անատոլիական երկաթգծի կառուցման համար արտաքին կապիտալի ներգրավման նպատակով արագացնել փոխզիջումները: 1887-1888 թթ. բանակցությունները իրականացվում էին թուրքական կառավարության և անգլիական ու ֆրանսիական ֆինանսական կազմակերպությունների հետ: Որպես Փոքր Ասիայում երկաթգծի կառուցման զիջման տրամադրման գլխավոր նախապայման՝ թուրքական կառավարությունը պահանջում էր 25 մլն ֆրանկ պարտք: Ողջ գումարը ուղղվելու էր Մաուզերի և Կրուպի ընկերություններին ունեցած պարտավորությունների վճարմանը: Պարտքի վերաբերյալ բանակցությունները անօգուտ էին, ինչպես անօգուտ էին Օտտոմանյան կայսերական բանկից կամ գերմանական ֆինանսիստներից պարտք վերցնելու սուլթանի փորձերը²⁰:

Այսպիսով, թուրքական կառավարության անկարողությունը Թուրքիա մատակարարվող զենքի վճարումների հետ կապված 1888 թ. կեսերին հանգեցրեց մեծ պարտավորությունների առաջացման: Ստամբուլում Գերմանիայի ներկայացուցիչները, օգտագործելով իրենց տնօրինության տակ գտնվող բոլոր միջոցները, Թուրքիայից պահանջեցին անհապաղ վճարել վերջինիս վաճառված զենքի գումարները²¹:

Թուրքական ֆինանսների կտրուկ վատթարացումը, որը առաջացել էր գերմանացի սպաների և գործարարների մեղքով, Գերմանիայի կողմից ճարպկորեն օգտագործվեց Անատոլիական երկաթգծի կառուցման նպատակով ևս փոխզիջումներ ստանալու համար²²: 1888 թ. Գարնանը, Մաուզեր ընկերության գործերով պայմանավորված, կրկին Ստամբուլ ժամանաեց Ալֆրեդ Կաուլլան: Նրա նպատակն էր հասնել

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Kuntzler K., Abdul-Hamid und die Reformen in der Türkei, Dresden und Leipzig 1897, S. 41.

²¹ Menne B., նշվ. աշխ., էջ 162:

²² Holborn H., նշվ. աշխ., էջ 83:

զենքի մատակարարման դիմաց թուրքական կառավարության պարտքերի վճարմանը: Ստանալով խոշորագույն Գերմանական բանկի կառավարիչ Գեորգ Միմենսի աջակցությունը, նա նույնպես միջամտեց Անատոլիական երկաթգծի կառուցման փոխզիջումներ ստանալու բազմաթիվ մրցակիցների մրցավազքին: Նոր հավակնորդը թուրքական կառավարությանն առաջարկեց 150 մլն ֆրանկ պարտքի դիմաց իրեն տալ ցանկալի փոխզիջումները: Թուրքական կառավարությունը համաձայնեց կնքել պայմանագիր միայն 37.5 մլն ֆրանկի դիմաց (1887 թ. այդքան էր կազմում թուրքական բյուջեի դեֆիցիտը): Աբդուլ Համիդը մտավախությամբ ընդունեց անգլո-ֆրանսիական օգնության առաջարկը և չէր ցանկանում կախվածության մեջ հայտնվել Օսմանյան կայսերական բանկից²³: Բացի այդ, թուրքական կառավարությունը գերմանական ֆինանսական աղբյուրներին տրամադրելով երկաթգծի կառուցման զիջումները, քաղաքական տեսանկյունից ևս կշահեր, քանի որ Կրուպպի և Մաուգերի պարտքերի վճարումից հետո էլ Թուրքիան կապավիներ Գերմանիայի օգնությանը:

Այդպիսով, գերմանական կապիտալը միաժամանակ մի քանի խնդիրներ էր լուծում. օգուտ էին ստանում պարտքերի դիմաց վճարվող տոկոսավճարներից, մատակարարվող զենքի վճարումներից և, վերջապես, ձեռք էին բերում երկաթգծի կառուցման չափազանց կարևոր զիջումներ, որը հիմք հանդիսացավ մի քանի տարի անց Մերձավոր Արևելքում խոշորագույն՝ Բեռլին-Բաղդադ երկաթգծի կառուցման փոխզիջումներ ստանալու համար: Այդ բոլորը, ընդհանուր առմամբ, նպաստում էին Գերմանիայի քաղաքական ազդեցության մեծացմանը Թուրքիայում²⁴:

Արդեն 1888 թ. սկսած Թուրքիա զենք մատակարարելու մենաշնորհը անցավ Գերմանիային: Հետագա մի քանի տարիների ընթացքում թուրքական բանակը ողողվել էր գերմանական զենքով: Միայն թուրքական զենքի պատվերների մատակարարման համար Մաուգերի ընկերությունում օրական պատրաստվում էր 320 հրացան²⁵: 1890 թ. Թուրքիան ստացավ պրուսական 1871 թ. օրինակով պատրաստված 200.000 «Մաուգեր» հրացան: Բայց թուրքական բանակի հրամանատարական կազմը չէր շտապում բանակը վերազինել նոր զենքերով: Դա

²³ Նույն տեղում, էջ 95:

²⁴ Küntzler K., նշվ. աշխ., էջ 54:

²⁵ Военный сборник, СПб 1890, № 10, ч. 2, с. 180

բարդանում էր նաև փամփուշտների սակավության պատճառով: 1890 թ. Մաուզերի հրացանների համար Լյովե ընկերությանը տրվել էր 15 մլն փամփուշտի պատվեր²⁶:

1891-1892 թթ., երբ Մաուզերի և Կրուպայի ընկերությունների կողմից գենքի մատակարարման պայմանագրերը կատարվել էին, գերմանական զինագործական ընկերությունները ֆոն դեր Գոլցի գլխավորած ռազմական առաքելության սպաների օժանդակությամբ փորձում էին ձեռք բերել նոր պատվերներ: Բայց նրանք հանդիպեցին Օսման փաշայի ընդդիմությանը, որը Սլի Սաիբ փաշայի մահվանից հետո վերստին ստանձնել էր պաշտպանության նախարարի պաշտոնը: Ուստի գերմանացի սպաները ձեռնամուխ եղան սուլթանին սադրանքի ենթարկելու մեթոդի կիրառմանը: Նրանք սկսեցին արտասահմանում հողվածներ հրատարակել Ռուսաստանի կողմից Թուրքիային սպառնացող վտանգի բովանդակությամբ²⁷:

Գերմանացի սպաները, դիվանագետները և զինագործական գործարարները, այնուամենայնիվ, կարողացան հասնել իրենց նպատակին: 1890-ական թթ. Մաուզերի ընկերությունը 200.000 նոր հրացանների պատվեր ստացավ: 1893 թ. մարտի 1-ին Ստամբուլ առաքվեց Մաուզերի 9,5 մմ տրամաչափի 228.000 և 7,65 մմ տրամաչափի 150.000 հրացան²⁸: 1885-1897 թթ. Գերմանիայից Թուրքիայի գնած հրացանների թիվը հասնում էր 800.000-ի: Դրանց մեծ մասը այդպես էլ մնաց պահեստներում և չտրամադրվեց զինվորներին: 1897 թ. հուլյն-թուրքական պատերազմի նախօրեին Ստամբուլում բնակվող մի գերմանացի գրում է. «Երբ պատերազմը սկսվի, այդ ժամանակ միայն, ըստ երևույթին, այդ հրացանները կբաժանվեն զինվորներին, որոնք մարտի կբռնվեն զենքով, որը երբևէ չէին բռնել իրենց ձեռքերում»²⁹:

1890-ական թթ. գերմանական զինագործական ընկերությունները դիվանագետների, ռազմական առաքելության սպաների օգնությամբ, ինչպես նաև թուրքական բարձրաստիճան պաշտոնյաներին կաշառելու ճանապարհով կարողացան ոչ միայն պահպանել, այլև ամրապնդել իրենց մենաշնորհ դիրքը թուրքական շուկայում:

Ըստ գերմանացի ուսումնասիրողների տվյալների՝ 1889-1897 թթ.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 185:

²⁷ Holborn H., նշվ. աշխ., S. 83.

²⁸ Lamouche L., L'organisation militaire de l'empire Ottoman, Paris, 1895, 65.

²⁹ Kuntzler K., նշվ. աշխ., S. 22.

Մաուգերի, Լյովեի և Կրուպպի ընկերություններից իրականացվել էր 80 մլն մարկ գների գնում, որը կազմում է տարեկան մոտավորապես 9 մլն մարկ, ինչը գերազանցում է 1880 թ. գերմանա-թուրքական ապրանքաշրջանառության ամբողջ ցուցանիշը: Ըստ նշված ուսումնասիրողների տվյալների՝ 1880-ականներին գերմանական արտաքին առևտրի բնագավառում թուրքական բանակին գներ վաճառելը հանդիսացավ Մերձավոր Արևելքում իրականացրած ամենամեծ գործարքը³⁰:

Այսպիսով, գերմանական ռազմական առաքելությունը քայլ առ քայլ իրականացրեց իր առջև դրված խնդիրը՝ օսմանյան պետությանը ներքաշեց գերմանական դեկավարների կողմից մշակված գաղութային ծրագրերում, որը Գերմանիայի համար դրսևորվում էր արտաքին քաղաքական ձեռքբերումներով: Ռազմական առաքելությունը Թուրքիայում ռազմական, ֆինանսա-տնտեսական բնագավառներում հասավ նկատելի հաջողությունների, որով էլ պայմանավորվեց գերմանա-թուրքական հետագա մերձեցումը և դաշնակցային ամուր կապերի հաստատումը:

Գերմանա-թուրքական դաշնակցային հարաբերությունների ձևավորման գործում առանցքային նշանակություն ունեցավ 1882-1895 թթ. գերմանական ռազմական առաքելության գործունեությունը Թուրքիայում: Այս տարիներին գերմանացի մասնագետները բարեփոխեցին թուրքական բանակը: Գերմանացի սպաների և դիվանագետների միջոցով թուրքական բանակի սպառազինությունը համալրվեց գերմանական արտադրության զինատեսակներով: Գերմանիան ձեռք բերեց Բեռլին-Բադադա երկաթգծի կարևոր ուղղությունների շինարարության իրավունքը:

Այս միջոցառումների շնորհիվ թուրքական կառավարությունը ֆինանսական կախման մեջ ընկավ գերմանական կայսրությունից, որի շնորհիվ Գերմանիան ձեռք բերեց Մերձավոր Արևելքում իշխող դիրք և աստիճանաբար քայլեր ձեռնարկեց առաջիկա պատերազմին նախապատրաստության համար: Թուրք-գերմանական հիշյալ մերձեցումը նպաստավոր էր նաև Աբդուլ Համիդ Երկրորդի համար՝ արտաքին քաղաքական և ներքաղաքական մի շարք հարցեր լուծելու և, ի դեմս Գերմանիայի՝ հզոր դաշնակից ձեռքբերելու առումով:

³⁰ Holborn H., նշվ. աշխ., էջ 87; Krauss J., Deutsch-türkische Handelsbeziehungen, Jena, 1900, S. 101.

**TIGRAN KHACHATRYAN
(ASPU)**

**ACHIEVEMENTS OF GERMAN MILITARY MISSION'S OF
1882-1895 IN OTTOMAN TURKEY**

In the period of 1882-1895 the German military mission in Turkey played a pivotal role in the formation of the German-Turkish allied relations. During this period, the Turkish army was reformed by German experts, with the help of the German officers and diplomats the Turkish army was armed with German weapons. Germany has acquired the right to build the important links of the Berlin-Baghdad railroad.

Due to these measures, the Turkish government became financially dependent on the German Empire, thanks to which Germany acquired a dominant position in the Middle East and gradually took steps to prepare for the upcoming war. The mentioned Turkish-German rapprochement was also beneficial for Abdul Hamid II for solving foreign and domestic political issues and obtaining a powerful German ally.